

BASINDA "HANEDAN-I HİLAFET" TARTIŞMALARI VE HİLAFETİN KALDIRILMASI

Hasan Türker

T.B.M.M. 1 Kasım 1922'de kabul ettiği 308 numaralı kararla Saltanatı kaldırırken, hilafetin varlığını sürdürebilmesini kabul etti¹. Bu kararın ardından devrik padişah Vahdettin'in 17 Kasım 1922 sabahı halife ünvanıyla İngiltere'ye sığınması üzerine TBMM, bu kez de 313 sayılı kararla Vahdettin'in halifeliğini düşürürken², 1 Kasım 1922 tarihli kararın ikinci maddesinde³ öngörüldüğü gibi Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi'yi halife seçti⁴.

Hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılarak, saltanatın kaldırılmasına engel olamayanlar bu gelişmelerden sonra, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda devlet başkanlığı ile ilgili herhangi bir maddenin bulunmamasından da cesaret alarak, devlet başkanlığı makamının Halife ile doldurulabileceği umudunu taşımaya başladılar. Hilafet taraftarları Mustafa Kemal'in Batı Anadolu bölgesine yapacağı yurt içi gezisi nedeniyle Ankara'dan ayrılmasından da yararlanarak, 15 Ocak 1923'de Afyon Milletvekili İsmail Şükrü'nün imzasıyla Ankara'da bir risale yayınladılar. Risalede, TBMM'de kabul edilecek yasaların "*ahkam-ı şer'iyeye*"ye uygun olması için halifenin onayının gerektirdiği ileri sürülüyor ve Halife Meclisin Meclis Halifenindir deniliyordu⁵. Mustafa Kemal'in de dediği gibi:

*"Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları, Halife Meclisin, Meclis Halifenindir safsatısıyla, Millet Meclisi'ni halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi Meclis'in dolayısıyla devletin başkanı gibi kabul ettirmek istemişlerdi "*6.

Meclis içindeki gelenekçi hilafet taraftarları saltanatın kaldırılmasının üzerinden henüz iki ay geçtikten sonra, hilafete siyasal bir otorite kimliği kazandırma yolundaki düşünce ve isteklerini bu şekilde ortaya koymaya çalışmışlardı. Ancak Cumhuriyet'in ilanı Hoca Şükrü Efendi ve onun gibi düşünenlerin beklentilerini boşa çıkartmış ve tepki göstermelerine yol açmıştı. Cumhuriyetin ilanı üzerine Rauf Bey'in İstanbul'da yayınlanan **Vatan** ve **Tevhid-i Efkar** gazetesi başyazarlarına yaptığı ve Cumhuriyetin ilan edilme şeklini eleştiren açıklamasına yanıt veren Yunus Nadi'nin :

"Bugün Türkiye'nin en alçak insanların saltanat hanedanı

unvanı altında toplanan eşhas olduğunu, zatına has terbiyesi sebebiyle belki Rauf Bey söyleyemez. Fakat hakikatin bundan ibaret olduğunu biz gerek Rauf Bey'e gerek bütün millete ve bütün insaniyete bağıra bağıra söyleriz...İstanbul'da bu karardan memnun olmayanlar bulunduğunu biliriz. Onlar er geç sarayları kafalarına geçirilecek mahlukat ve yordakçılardır "7. şeklindeki yazısının, Cumhuriyetin ilanından sonra, hilafet ve hanedan tartışmalarının başlamasına neden olduğu görülmektedir. Hüseyin Cahit, 6 Kasım'da yayınlanan "Matbuatta Nâra Sesleri " başlıklı yazısında Yunus Nadi'yi protesto ettikten sonra kendisine şu yanıtı veriyordu:

"...unutmamalı ki, Hanedan-ı Osmanî bugün el'an Hanedan-ı Hilâfetir. Bugün bütün Müslümanların halifesi Osmanlı Hanedanına mensup olduğu gibi yarınki Halife de Yeni Gün'ün Türkiye'nin en alçak insanları addettiği bu eşhas arasından intihap olunacaktır.

Halife ya vardır, ya yoktur. Varsa ona hürmet etmek ve gerek zatına ve gerek Hilâfete karşı hiss-i tazim bekleyen milyonlarca Türk'ün ve Müslüman'ın hissiyatını rencide etmemek lâzımdır.

Hanedan-ı Osmanîyi, Hanedan-ı Hilâfet olarak ibka eden Büyük Millet Meclisi'dir. Halifeyi intihap eden de yine Büyük Millet Meclisidir. O halde bu tecavüzlerin mânâsı ne oluyor?

Bugün Yunanistan'dan gelecek Türkler için iane toplamaya Hindistan'a kadar gidiyoruz. Hintlilerin bize cihet-i merbutiyeti nedir? Aramızda İslâmiyet camiasından, Halife'nin bizim memlekette bulunmasından başka ne rabita vardır? İane toplamaya giden heyete Hintliler, Yeni Gün'ün bu makalesini göstererek; Halife'yi ve Hânedan-ı Hilâfeti bu kadar tahkir ettikten sonra ne yüzle bizden para istemeğe geliyorsunuz? deseler acaba ne yüzle cevap veririz? Unutmamalı ki, bu tecavüz alelâde bir fertten rast gele bir gazeteciden gelmiyor. Halk Fırkası'nın yani Türkiye'yi idare eden zevât-ı siyasiyenin hesabına kaydediliyor. Millet'in ve vatanın en yüksek menafîine böyle bedmestane naralar atmak zevki uğrunda feda edilmesine bu millet'in vicdanı razı olamaz.

Türkiye ile bütün Âlem-i İslam arasındaki tesanüt ve rabitayı tesis için Türk Milleti asırlarca fedakarlık etmiş, hadim-ül-haremeyn-üş-şerifeyn olmuş, bu uğurda kan dökmüş, hazineler sarfeylemiştir. Asırların mahsul-ü mesaisi olan bu manevî hazine-i kuvveti Halk Fırkası'nın nazar-ı müsamaha ve tasvibi altında bir Yeni Gün gazetesinin mahvetmeğe, Türk ile âlem-i İslam arasındaki rabitayı kırmaya hakkı yoktur.

Cumhuriyet ilân edilir edilmez, matbuat kanununa Reis-i Cumhur aleyhinde vukua gelecek zemm-ü kadh cürümüne karşı üç seneye kadar hapis cezası tanzim eden bir madde konuldu. Halife'nin hissiyatını muhafaza için aynı surette itinakâr davranmaya lüzum yok

*mudur? Bu lüzumu şimdiye kadar akıllarına getirmemiş olanlara Yeni Gün'ün şu çirkin ve muzır sözleri kâfi bir işaretir. Halifemiz dediğimiz zata hürmet göstermeğe ve hürmet temin etmeğe Türk ve Müslüman efkar-ı umumiyyesi namına mecburuz "*⁸.

Hüseyin Cahit'in bu yazısından sonra, yetmiş kadar İstanbul Darülfünun öğrencisinin **Yeni Gün** aleyhine gösteri yapmalarını, Hüseyin Cahit'in güttüğü politikanın ilk ürünü olarak değerlendiren Yunus Nadi, Hüseyin Cahit'in Ali Kemal'i anımsattığını ileri sürdükten sonra şöyle devam ediyordu:

*"...Filhakika bizim makalelerimiz meydandadır; onlarda ne Halifeden ne de Hilafet Hanedanından ve binaenaleyh İslam aleminden hatta tek kelime ile olsa dahi hiç bir bahis yoktur. Olmaması da pek tabiidir. Çünkü bu makalelerde tetkik ve muhakeme olunan mesele, halife ve hilafet meselesi değildir... Milletimizin kendi hakimiyetine kemal-i manasını ifade etmek üzere cumhuriyet meselesidir ki mevzubahistir. Bir de kendisini cumhuriyetçi ilân etmiş olduğu halde Cumhuriyetin ilânı üzerine afallayan ve bunda memnuniyetsizliğini saklayamamış bulunan bizzat Hüseyin Cahit Bey'den itibaren Cumhuriyeti beğenmeyenlerin hal ve şanları mevzubahistir. Biz bu hudud haricinde tek kelime söylemedik, ezciümle Halife ve Hilafetten hiç bahsetmedik. Halbuki bizim yazılarımız meydandadır. Cahit Bey'in dediği şeylerin zerresi bizim tarafımızdan ifade ve ihzar olunmuş değildir. Papaz Friew ile birleşerek milletin aleyhine hareket eden Vahdettin'in Osmanoğullarının bir piçi olduğu sözümüz⁹ Cahit Bey'in gücüne gitmiş ise, Halifenin hoşuna gitmemiş ise, İslam alemini rencide edecekse o hususta geriye alınacak lafımız yoktur. Bu piç dahi onlara mübarek olsun der geçeriz. Milletın hakimiyeti aleyhine hâlâ saray tegallüp ve tazimî çıkarılmak malihulyasına kapılan mahlukat varsa onlar bilmelidir ki, o saraylar onların başına geçirilir dedik... Biz zihniyeti kasdettik ve bu zihniyetin köle ruhlu birtakım eşhastâ mevcut ve mütezahhir olduğunu görerek, bilerek -hatta en hafif şekilde-farz ederek söyledik. Yine söyleriz, başımıza ailevî bir ferdî saltanat çıkarmak isteyenlerin biaman hasımlarıyız "*¹⁰.

Bu tartışmalara Ankara'da **Hakimiyet-i Milliye**, İstanbul'dan **Tevhid-i Efkâr** ve **Vatan** gazetelerinin de katıldıkları görülüyordu. Bu arada **Akşam** gazetesinin, Halife Abdülmecit'in istifa edeceğini yazması üzerine bütün dikkatler bu gazete üzerine toplandı. **Akşam**'ın haberi oldukça iddialıydı. Haberde:

"Bizim haber aldığımızı göre mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi tekzipte halledilecek kadar basitte değildir. Muhakkak olan bir cihet vardır ki, o da Cumhuriyet'in ilânının yeniden bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır " denildikten sonra, bütün İslam

ülkeleri temsilcilerinden oluşacak bir "*Hilafet Kongresi*"nin İstanbul'da toplantıya çağırılacağı, İslam ülkeleri temsilcileri tarafından seçilecek bir halifenin daha güçlü bir şekilde görev yapabileceği ileri sürülüyordu¹¹.

Vatan gazetesi Halife Abdülmecit'in, **İkdam** gazetesi de "Saray Mabeyn Dairesi"nin açıklamasına dayanarak istifa söylentilerinin doğru olmadığını yazdı¹². **Tevhid-i Efkâr** gazetesi de istifa söylentilerini yalanladıktan sonra, **Akşam** gazetesinin İstanbul'da toplanacağı Hilâfet Kongresi ile ilgili görüşlerini açıklarken Türkiye dışındaki müslümanların Rusya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin egemenliği altında yaşadığına dikkat çekerek bu konudaki kaygılarını şu şekilde açıklıyordu:

*"Makam-ı Hilâfet'e intihap edilecek zat, Âlem-i İslâm, Hıristiyan boyunduruğundan kurtuluncaya kadar, yegâne istiklâl-i tam sahibi ve kuvvet ve nüfuz gibi şeraiti kâmilen cami bulunan yalnız Türk Hükûmeti tarafından Hanedan-ı Âl-i Osman'dan intihap edilmek lâzım gelir. Aksi takdirde hilâfet elimizden gider ki, bundan da Türkiye'ye pek faide gelmez"*¹³.

Bu günlerde İstanbul'da bulunan Şer'îye Vekili Mustafa Fevzi Efendi de İstanbul gazetelerine yaptığı açıklamada, bütün söylentileri yalanladıktan sonra şunları söylemişti:

*"Cumhuriyet'in ilânında hiçbir isticlal mevcut değildir. Cumhuriyet esasen islâmiyetin gayesidir ve Âlem-i İslâm'ın ilk şekli idaresidir. Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin zamanlarında tatbik edilen idareler cumhuriyet idi. On dört asır sonra bu şekle avdet ediyoruz. Cumhuriyetimizin şekli elyevm cumhuriyetle idare olunan memleketlerden hiçbirisinkine benzemez. Biz kendimize muvafık olan bir şekil intihap ettik"*¹⁴.

Hilâfetle ilgili haberler gerek saray ve gerekse Hükûmet çevreleri tarafından yalanlanmasına rağmen, gelişmelerden endişeye kapıldığı anlaşılan İstanbul Barosu Başkanı Lütfü Fikri Bey'in Halife Abdülmecit Efendi'ye hitaben yazdığı mektup 10 Kasım'da **Tanin** gazetesinde yayımlandı. "Huzur-u Hz. Hilâfetpenahi'ye Açık Mektup" başlığı altında serbest sütunlar köşesinde yayınlanan mektupta Lütfü Fikri Bey:

"Zât-ı Hilâfetpenahilerinin hiç istifa fikirleri olmadığı halde memleket için musibet ve felaketten başka bir şey getirmesine imkân olmayan bu gibi haber ve şaiyaları kimler çıkarıyor ve bunlarla ne gibi haber ve bir gaye istihdaf ediliyor?" diye sorduktan sonra halifenin istifasıyla ilgili söylentilerden insanların ne kadar üzüldüğünü ve acı çektiğini kanıtlamak için bir vapurda gördüklerini anlatıyor ve şu gerekçelerle halife Abdülmecit'in istifa etmemesini istiyordu:

"... Hilafet ecdat-ı izamınızın azim ve himmetleriyle Türklüğe

kazanılmış bir kuvvettir, bir hazine-i maneviyedir. Tarihin tespit ve tahkim ettiği bu hakka şimdiye kadar milel-i İslamiyeden hiç kimse dokunmadı. Türk padişahlarının hilafeti bütün alem-i İslam da mu'ta olundu. Hayretle ve teessürle görülmelidir ki bu gün şu hazine-i maneviyeye taarruz etmek isteyenler hariçten kimseler, milel-i İslamiyeden Türkü çekemeyenler değildir. Biz Türkler kendi elimizle hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasını intaç edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz. Çünkü efendimiz maazallah istifa eder de denildiği gibi bütün alem-i İslam şimdiye kadar hiç talep etmediği halde yeni halife intihabına davet edilirse ilk Halifeyi Türk'ten intihap etseler bile bundan sonra ne olacağını kim tahmin edebilir? İş bu şekle girdikten sonra atide bir gün halifenin bir başka kavmiyet ve milletten intihap edilmeyeceğini kim temin edebilir? Acaba dünyanın neresinde, tarihin hangi sahifesinde görülmüştür ki bir millet ecdadının mirası olarak eline geçmiş bu kadar mühim bir kuvvet, bir hazine-i maneviyeyi hiçbir tazyike uğramadan kendi rızasıyla elinden çıkarsın, başkalarına versin?! Hayır, efendimiz bu bir intihardır. Evvela hanedanımıza sonra millet için, Türklük için bir intihardır."

Lütfü Fikri Bey, yazısının son bölümünde de Fransız devrimcilerine karşı Kral 16. Lui'nin sarayında son ana kadar nasıl direndiğini anlatıyor ve bir anlamda Abdülmecit Efendi'ye istifa etmek yerine mücadele tavsiyesinde bulunuyordu¹⁵.

Lütfü Fikri Bey'in halife Abdülmecit Efendi'ye destek olmak amacıyla yazdığı bu mektubun hükümet yanlısı basında tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Örneğin; **İleri** gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden Lütfü Fikri ile İttihatçı **Tanin**'in hilafet sorunundan dolayı aynı çizgide buluşmalarına dikkat çekildikten sonra yazı şöyle devam ediyordu:

"Bu gün bil-farz, kendi rızasıyla istifa edecek bir halifenin boğdurulmasına, başının kesilmesine ihtimal vermek ve bunu açık bir arıza ile zikretmek yalnız bir eser-i hamakat değil, ondan daha fazla bir şeydir. Bunun manası uyuyan fitneyi uyandırmaktır... En çetin bir mücadele esnasına düşmanlarla birleşen bir padişah ve halife hakkında bu millet ilelebet hissedeceği nefreti unutulabilir mi? Elbette unutamaz. O halde bir Vahdettin yetiştiren ve bundan sonra yetiştirmeyeceğini kimsenin temin edemeyeceği bir hanedanın muhafazası hiç birimizi Lütfü Fikri Bey kadar endişe nak edemez".

Yazı, Lütfü Fikri Bey'in tuzağa düşürüldüğünü, ulusun huzur aradığı bir ortamda bu tür yazıların fitne çıkarmaktan başka hiç bir işe yaramayacağını iddia ederek son buluyordu¹⁶. **Akşam** gazetesinde yayınlanan bir yazıda da; hilafet gibi tarihi kurumları tartışırken, birkaç yıllık devrelerin değil, uzun senelerin dikkate alınması gerektiği

belirtildikten sonra, saltanat hakkı elinden alınmış ve saraylarda oturan gayrimemnun hanedan varislerinin Abdülmecit Efendi kadar vatanperver olmayabilecekleri uyarısında bulunuyor ve sonrasında da şu görüşlere yer veriliyordu:

"Milli hakimiyetin bu memlekette ebediyen ve sağlam surette tesisine ya taraftarız ya değiliz. Eğer taraftar isek düşünmeliyiz ki bu memlekette menafi haleldar olmuş bir çok insanlar maziye rücu isteyecekler; bugün olmazsa bile yarın, Fransa'da olduğu gibi açıktan açığa saltanat taraftarları zuhur edecektir. Altı asır icra-yı saltanat etmiş hanedanın yalnız hilafet rütbesine malik mirasçıları için bu hilafet saltanat hakkını ilave etmek gayesi pek meşru ve pek kolay görünecektir"

Yazıda ayrıca, Lütfü Fikri Bey'e, Abdülmecit Efendi'yi TBMM'nin seçtiği anımsatıldıktan sonra yazı, şöyle devam ediyordu:

"...Lütfü Fikri Bey'e bu garip endişenin nereden ve niçin geldiğini ve böyle bir haber ve tazyik ithamına hükümeti neden layık gördüğünü anlayamadık. Diğer taraftan, milli bir inkılâba karşı koymak isteyen bir kral ile inkılâbı tasvip eden bir halife arasında böyle bir mukayeseye lüzum var mıdır? Bunun içindir ki Lütfü Fikri Bey'in bir halifeye mi yoksa hakk-ı saltanatı elinden alınmış bir hanedanın varisine mi hitap ettiğini doğrusu pek anlayamadık. Acaba bizim tehlikeli gördüğümüz noktalarda Lütfü Fikri Bey faide mi görüyor?"¹⁷

Lütfü Fikri Bey'e destek veren en önemli isim olarak Hüseyin Cahit görülüyordu. Daha saltanat henüz kaldırılmışken sistemin cumhuriyet olduğunu iddia etmiş olan Hüseyin Cahit, cumhuriyetin ilanına engel olmayanların hiç olmazsa hilafetin kaldırılmasına engel olmalarını isteyerek çelişkiye düşerken, Lütfü Fikri Bey'e de destek veriyordu. Hüseyin Cahit, Türkiye'de bir çok sorun çözüm beklerken, hükümet ve hükümet yanlısı basını hilafet sorunu çıkarmakla suçladıktan sonra, hilafetin, Türklerin elinden çıkması durumunda Türkiye'nin, İslam aleminde hiç bir değerinin kalmayacağını, Avrupa'da önemsiz bir ülke durumuna düşeceğini ileri sürüyordu. Hüseyin Cahit, aynı zamanda **Akşam** gazetesinin ortaya attığı iddiaların sonsuz kalmasını da diliyordu¹⁸.

Muhafazakar fikirli Velid Ebuzyiya ise, Lütfü Fikri Bey'in halife Abdülmecit Efendi'ye yazdığı mektubu bir hata olarak yorumlarken, son tartışmaların sorumlusunun **Akşam** gazetesi olduğunu ileri sürüyordu. Garip bir şekilde, Ulusal Mücadele'deki başarının nedenini hilafete bağlayan Velid Ebuzyiya, gelecekte de Musul'un İngilizlerden geri alınmasında İslam birliğinden yararlanılacağını iddia ettikten sonra şöyle devam ediyordu:

"Bu hakayık güneş kadar bariz iken hilafet makamının Türklere hiç bir faidesi dokunmadığını ve dokunmayacağını iddia"

eylemek güneşin mevcudiyetini bile inkardan hiç farklı değildir. Binaenaleyh hilafeti alet ederek, saltanat hukukunu iadeye teşebbüs edenler bulunması ihtimali üzerine, böyle teşebbüsatta bulunabileceklerin kafası ezilebileceği yerde, hemen makamı devirmeye kalkışmak cidden akıl ve havsalanın kabul edemeyeceği hatalardandır "19.

Lütfü Fikri, Hüseyin Cahit ve Velid EbuZZiya, hilafet üzerinde yapılan tartışmalara karşı çıkarılarken, İzmir milletvekili Mahmut Esat **Hakimiyet-i Milliye**'de yayınlanan bir yazısında, hilafet kurumunun dört halife döneminden sonrasını " *Orta Çağ Serserileri Teşkilatı*" olarak tanımlıyordu. Mahmut Esat, hilafet kurumunun dört asır boyunca Türk ulusuna hiç bir yarar sağlamadığını, aksine çok zarar verdiğini belirtdtikten sonra:

*"Artık inkılâp dinlendiği siperlerden çıkarak bu işleri de halletmek mecburiyetindedir"*²⁰ diyerek, hilafet kurumu için kesin kararın alınmasını istiyordu.

Vatan gazetesi de, 14 Kasım tarihli nüshasında, halife Abdülmecit Efendi'nin istifasının söz konusu olmadığını, ancak Ankara'da hilafet sorunu çevresinde üç temel fikrin tartışıldığını yazdı. **Vatan** gazetesinin haberine göre tartışılan fikirler şunlardı;

1. Hilafetin Türkiye'den ihracı
2. Hilafetin Anadolu'da başka bir kente, örneğin Konya'ya nakli
3. Hilafetin İstanbul'da kalması.

Vatan gazetesi bunlardan en güçlüsünün, hilafetin bir Anadolu kentine taşınması fikri olduğunu, hilafetin Türkiye dışına çıkarılması fikrini savunanların ise çok küçük bir azınlık olduğu için, bu düşüncenin gerçekleşme şansının bulunmadığını yazıyordu²¹. **Vatan** gazetesinde yer alan bu haberin, **İkdam** gazetesi başyazarı Ahmet Cevdet tarafından tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Ahmet Cevdet, "*Hilafet Havadisi*" başlıklı yazısında barış görüşmeleri sırasında İstanbul'un hilafet sayesinde Türkiye'nin elinde kaldığını ileri sürerek şöyle devam ediyordu:

"Bizim kendi mülahazamızca hilafetin İstanbul'dan nakli bizim için bir tehlike-yi siyasiyeyi dahi davet eder. Halifenin İstanbul'dan gidişi hiç şüphe yok bir gün Şarki Trakya'nın elden çıkmasının bir mukaddimesi addolunur... Eğer halife başka bir yere gitmekle beraber Türkiye Devleti'nin merkezi İstanbul'a gelmeyecek olur ise İstanbul'a, o andan itibaren bizim elimizden çıkmış nazarı ile bakılmalıdır. Bu tehlikeli oyuncaklar ile artık oynamaya bir nihayet vermek lazımdır. Her akla gelen, ileri sürülemez. Eğer merkezi idare Ankara olacaksa, hilafet merkezi de behemahal İstanbul olur. Aksi halde İstanbul ile Trakya'ya

veda etmek lazım gelir. Binaenaleyh hilafetin Konya'ya nakledileceği havadisini mahafil-i İslamiye tamamen tekzip etmek taraftarıdır"²²

Ahmet Cevdet böyle bir dilekte bulunurken, aynı gün Dahiliye vekili Ferit Bey, yaptığı açıklamada; hilafetin İstanbul'dan başka bir kente taşınmasının söz konusu olmadığını söylüyordu²³. **İleri** gazetesi ise bütün bu tartışmalara **Akşam** gazetesinin daha fazla satış yapmak için sebep olduğunu, ama sonuçta ülkede " *ne gibi fena ve yahut gafil adamlar olduğunu göstermek* " bakımından yararlı olduğunu yazıyordu²⁴.

Bu arada İstanbul milletvekili Rauf Bey'in Hükümet'in İstanbul'daki resmi temsilcileri olan Dr. Adnan (Adıvar), ve Refet (Bele) Bey'i de yanına alarak halife Abdülmecit'i ziyaret etmesi, Halk Fırkasında tepkiyle karşılandı. Cebel-i Bereket milletvekili İhsan Bey, 20 Kasım'da Fırka gurubu başkanlığına verdiği önergede; Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde Cumhuriyet'in ilan edilme şekline karşı çıkan açıklamasının cumhuriyeti zaafa uğrattığını ve demeç sahibi Rauf Bey'in çevresinde muhalif bir parti kurulduğu kanaatinin oluştuğuna dikkati çekerek, konunun Halk Fırkası grubunda ivedilikle görüşülmesini istedi²⁵. Söz konusu önerge, 22 Kasım'da Halk Fırkası grubunda ele alındı. Sekiz saat süren oturumdan sonra yapılan resmi açıklamada partide ayrılık olmadığı duyuruldu²⁶. Halk Fırkası grup toplantısında Başbakan İsmet Paşa'nın söylediği:

*"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteğini geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız"*²⁷ şeklindeki sözleri hilafet tartışmalarının başlamasından beri kamuoyu önünde hükümetin tavrını ilk kez net bir şekilde ortaya koyarken, hilafet tartışmalarının giderek daha geniş boyut kazanmasına yol açıyordu.

Hüseyin Cahit, 2 Aralık'ta yayınlanan "*Hilafet'in vaziyeti*" başlıklı baş yazısında Halk fırkası grubunda, Hamdullah Suphi Bey ile İsmet Paşa'nın hilafet hakkındaki sözlerini eleştirdikten sonra şöyle devam ediyordu:

"...Rauf Bey'in yanında Ankara'nın mümessili olan Refet Paşa'da bulunduğu halde huzur-u hilafetpenahiye çıkması neden mucib-i muaheze oluyor? Madem ki hilafet saltanattan katiyen ayrılmıştır. Madem ki hilafet sırf dini sahada icray-ı faaliyet edecektir ve etmektedir. Bir müslümanın camiye gitmesine ses çıkarmak nasıl kimsenin aklına gelmiyorsa halife hazretlerini ziyaret etmesi de aynı suretle tabii görülmek iktiza eder."

Hüseyin Cahit, İsmet Paşa'nın Lozan'a gidiş ve dönüşlerinde İstanbul'dan geçtiği halde, Şeriye Vekilinin de İstanbul'a geldiği

zamanlarda Halifeyi ziyaret etmemiş olmalarını eleştirdikten sonra şu tavsiyelerde bulunuyordu;

*"Hilafet diye bir müesseseyi tanıyacak isek - ki tanıyoruz - hilafeti memleketimizde alıkoyacak isek - ki alıkoyuyoruz - ona layık olduğu derecede hürmet göstermeliyiz. Çünkü tabiidir ki, hilafeti tanımakla ve ona hükümetimizi istinatgah olarak göstermekle bir menfaat-ı vataniye takip ediyoruz. Halbuki sonra şeriye vekillerimiz bile halifenin semtine uğramaktan korkarsa, mutemet ve emin bir mümessil refakatinde huzura çıkan, muharip ve her hususta şayan-ı itimat bir mücahede-i milliye kahramanı bundan dolayı isticvap edilirse ve hilafet makamının bu kadar istihdaf edildiği göze çarparsa o menfaat-ı vataniye nasıl temin edilir? İşte bizim Ankara zimamdarlarını kabahatlı gördüğümüz noktalar korkaklık ve miskinlik ile mantıksızlık ile itham ettiğimiz cihetler bunlardır. Ya hilafeti istemeyiz diyecekler ve memleketten çıkaracaklardır yahut isteriz memlekete lazımdır ve faidelidir diyeceklerdir ve ondan sonra da hiç olmazsa adab-ı muaşeretin icabeti dairesinde hürmet göstereceklerdir. Bundan başka çıkar yol yoktur "*²⁸.

Ülke içinde hilafet tartışmaları bu boyuta ulaşırken, olayların adım adım hilafetin aleyhinde geliştiği ve bu kurumun kaldırılması sürecini de hızlandırdığı görülmüyordu. Bu süreci hızlandıran son olay Türkiye dışından geldi. İngiltere'de yaşayan sözde Hint müslümanları liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin 24 Kasım'da Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği ve hilafetin güçlendirilmesini isteyen mektup, daha Başbakan'ın eline geçmeden, 5 Aralık'ta **Tanin** ve **İkdam**, 6 Aralık'ta **Tevhid-i Efkar** gazetelerinde yayınlanınca tüm dikkatler bir kez daha muhalif İstanbul basını üzerinde toplandı. O ana kadar hilafetle ilgili tartışmalar ülke içi bir sorun olarak devam ederken, mektup olayı ile sorun adeta uluslararası bir boyut kazanıyordu.

Hükümet yanlısı basın, Ağa Han ve Emir Ali'yi ağır bir şekilde eleştirirken **Hakimiyet-i Milliye**, " *Tahrikat hariçten de başlıyor dikkat* " başlıklı başyazısında Hüseyin Cahit'in 2 Aralık'ta **Tanin** gazetesinde yayınlanan " *Hilafetin Vaziyeti* " başlıklı yazısında yer alan düşüncelerle mektubun içeriğindeki benzerliğe dikkat çekerek, devrimin dış düşmanlarının Türkiye'yi karıştırmak, iç düşmanlarının da dışarının uyarılarına eğilim göstermek niyetinde olduklarını, bütün bu gelişmelere karşı Türk kamuoyunun koyacağı tavrın, yeni Türkiye için bir dönüm noktası oluşturacağını belirtiyordu²⁹. Öte yandan Hint Hilafet Komitesi'nin 14 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, Bombay'dan gönderdiği telgrafta:

"Hint Müslümanları namına varit olarak cumhuriyetin teşkilini tasvip etmez görünen herhangi bir telgraf,Hint Müslümanlarının nokta-i

nazarı değildir "30 denilerek, Ağa Han ve Emir Ali'nin Ankara'ya gönderdikleri mektubun Hint Müslümanlarını bağlamadığını belirtiyordu.

Mektup olayının hükümeti de hemen harekete geçirdiği görülmüyordu. Başbakan İsmet Paşa 8 Aralık'ta mektup sorununu TBMM'ye getirdi. İsmet Paşa Meclis'de önemli açıklamalarda bulunacağını belirterek gizli oturum teklifinde bulundu. Gizli oturumda Mecliste bilgi veren İsmet Paşa, durumun eldeki kanunlara göre, "*hıyanet-i Vataniye* " suçu oluşturduğunu, İstiklal Mahkemesiyle meclisin konuya doğrudan el koymasını kaçınılmaz ve zorunlu gördüğünü söyleyerek İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etti³¹. Lehte ve aleyhte yapılan konuşmalardan sonra TBMM, Cebel-i Bereket milletvekili İhsan Bey'in başkanlığında Konya milletvekili Refik Bey, Hakkari milletvekili Asaf Bey ve Kütahya milletvekili Cevdet Bey'den oluşan bir İstiklal Mahkemesi kurarak İstanbul'a gönderilmesine karar verdi. Mahkeme savcılığına da Saruhan milletvekili Vasıf Bey getirilmişti. Mahkeme ilk iş olarak mektubu yayınlayan gazetelerin sorumlularının tutuklanmasını istedi. 11 Aralık'ta tutuklanan gazeteciler, 15 Aralık'ta yargılanmaya başladılar ve yargılama sonucunda beraat ettiler.³² Beraat kararının kendilerini ağır bir suçlamadan kurtardığına inanan İstanbul basını sonucu sevinçle karşılamıştı. E. Ziya Karal'ın da dediği gibi:

*"...İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla aslında Anadolu'da bağımsızlık için canlarını feda edenleri kafir sayan fetvasını çıkardığı gün, Türk ulusunun vicdanında yerini ve anlamını kaybeden hilafetin şimdi resmen kaldırılması için ortam hazırlanmış oldu "*³³.

1924 yılı başında yapılması planlanan Harp Oyunları için İzmir'de bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, 22 Ocak'ta Başbakan İsmet Paşa'dan aldığı bir telgrafta, "*Hilafet hazinesinin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için maliye hazinesinden yardım yapılmasını* " istediği bildiriliyordu³⁴. İstiklal Mahkemesi aracılığıyla muhalif basına verilen gözdağının hemen ardından, halifenin kendisine ayrılan bütçenin artırılmasını istemesi denilebilir ki, hilafetin kaldırılmasının son gerekçesini de hazırlamış oluyordu.

Mustafa Kemal, 4-5 Şubat 1924'de kendisiyle İzmir'de buluşan İstanbul gazetecilerine:

"İstanbul'da oturan halife hakkında ne düşünüyorsunuz? Saltanat kaldırıldıktan sonra halifeliğin korunmasında tehlike görmez misiniz? " diye sormuş, aldığı yanıtlardan memnun kalmayınca da, saltanatın kaldırılmasından sonra, halifeliğin varlığının anlamsızlığını

onlara anlatmıştı³⁵. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bu düşüncesini, Harp Oyunları için İzmir'e gelen Başbakan İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya da açmış ve düşüncesini onlara da benimsetmişti. Böylece, Hükümet ve Ordu temsilcilerinin ortak tavrıyla hilafetin kaldırılması için ilk karar İzmir'de alınmış oluyordu.

Hilafet hakkındaki son karar için artık düğmeye basılmıştı. Mustafa Kemal'in İstanbul gazetecileriyle İzmir'de buluşmasının ikinci gününde, Gelibolu milletvekili Celal Nuri'nin baş yazarı bulunduğu hükümet yanlısı **İleri** gazetesinde yayınlanan "*Saltanatın Tasfiyesi, Hanedan Sultanına Hala Aylık Verecek miyiz?*" başlıklı başyazıda padişahlığın kaldırılmasına rağmen hanedanın tasfiye edilmemiş olması ve "*Muvazene-i Maliye Encümeni*" nin 1924 yılı bütçesinden "*Hilafet Hanedanı*" için bir kez daha pay ayırması şu sözlerle eleştiriliyordu:

"Bu bütçeyi tespit edenlere, Maliye Vekiline, Muvazene-i Maliye Encümenine ve kabul edecek olan mebuslara soruyorum: İlan edilen cumhuriyet zümre farklarını, aristokrasiyi kabul ediyor mu? Ediyorsa, bu kadar küçük maaşlar nedir? Etmiyorsa bu maaşat neden veriliyor? Eğer bu zevat prens ve prenses iseler onlara bir kalem mukayyedi maaş vermek olur mu? Böyle değil de cumhuriyet musavvati kendisine unde ittihaz etmiş ise, bu bütçenin manası ne olsa gerektir?"

...Bir hür Cumhuriyette herkes müsavidir. Sabık handan efradı da bu müsavattan müstefittirler. Bunlar da sizin gibi, benim gibi rızklarını kendileri temin etmek hak ve şereflerine haizdirler. Bunlara böyle hakir ve hasis ve vazife mukabili olmayan maaşlar tahsis etmek muvafık olamaz.

Bunlar, ya sizin gibi, benim gibi ve her Türk gibi yaşamalıdır ve veyahut cumhuriyetle aristokrasi kabil-i telif şeyler ise kendilerine daha başka muamele edilmelidir. Fakat kuvvetle ve şiddetle zannediyoruz ki cumhuriyet zümre imtiyazları, itilaf kabul etmez. Bu itibar ile prens manasına efendi hazretleri hele hele sultan hazretleri birer galattır. Bu cumhuriyette paye, elkab, ünvan fahri maaş olmaz. Cumhuriyet, halk devleti demektir. Bir aile lehine bir imtiyaz cumhurun ruhuna mugayirdir.

... Türk milleti Al-i Osman'a karşı büyük bir alicenap bir nezaket gösterdi. Saltanatı ilga etmekle beraber sultanlarını ilga eden Fransızlar, Almanlar, Avusturyalılar gibi hareket etmedi. Bu takdirde sabık hazine-i hassaya ait emlakten mevcut hanedana bir miktar mülk vermeli ve hanedanın hazine-i milletle olan alakası kesilmelidir.

Bir de şunu unutmayalımki hanedan üreyebilir, azasının adeti çoğalır. Bunlar hazineden maaş bekler ve iş görmez. Bir cumhuriyet

dahilinde ise böyle bir manzara gayet garip olur. Her ne vermek layık ve lazım ise verelim ve hesabımızı keselim "36.

Hanedanın varlığına karşı çıkan ve hilafet bütçesini eleştiren bir başka yazının Yakup Kadri tarafından kaleme alındığı görülüyordu. Yakup Kadri, **Akşam** gazetesine yazdığı "*Meclis ve Hanedan Bütçesi*" başlıklı yazısında, 1924 yılı için encümen tarafından hazırlanan bütçeden TBMM'ye cumhurbaşkanlığına ve hilafete ayrılan rakamları verdikten sonra şöyle devam ediyordu:

" Bu rakamlar bize şunu söylüyor. Yeni Türkiye muvazaalı bir cumhuriyettir...Kendi varlığına henüz lazım gelen kifayete kani değildir. Çünkü eğer buna kani bulunmuş olsaydı her şeyden evvel, kendi vaziyetini daha keskin bir şekilde göstermek ve kendi mevcudiyetinin, kendi maneviyatının yüksek ifadesi olan Riyaset-i Cumhur makamını, şehzadeleri, sultanları ve damatlarıyla Osmanlı Hanedanının mertebesiden daha dun bir dereceye kadar atmazdı.."

Yakup Kadri daha sonra, sarayda yaşayan bir takım hanımların isimlerinin cumhuriyet bütçesinde "*sultan*" diye kayıtlı olduğuna dikkat çekerek yazısını şöyle devam ettiriyordu.

"...bunlar her fırsatta bir büyük inkılâptan doğduğu söylenen bir cumhuriyetin içinde nasıl bir mevki tutuyorlar? Bunlar birer vatandaş mıdır? Hayır, zira kendilerine bir vatandaştın haiz olduğu hukukun fevkinde bir takım hukuk ve imtiyaz verilmiştir. Yeni Türk cumhuriyetinin hakiki banileri olan şehitlerin anaları ve çocukları bile bu hukuk ve imtiyaza malik değillerdir. Bu devlet o anaların hangisine 30 lira maaş veriyor? Halbuki 30 lira hanedan bütçesinde asgari maaştır.

Görülüyor ki, Muvazene-i Maliye Encümeni gerek BMM ve gerekse Riyaset-i Cumhur mahsusatından kırparak hanedan bütçesine yüz binlerce lira ilave etmekle gayr-i kabil-i izah bir harekette bulunmuştur ve cumhuriyeti muvazaalı bir şekle dönüştürmüştür. Esas itibarıyla Halk Fırkası nizamnamesinin birinci maddesine mugayir olarak memlekette imtiyazlı bir sınıfın mevcudiyetini tasdik etmiştir. Bu sınıfın bütün ananelerini, şerefini, rütbelerini tanımıştır. Her fırsatta lanetle yad ettiğimiz vatan haini Vahdettin'in kızlarını, Fatma Ulviye Sultan Hazretleri Bin Vahdettin Han, Sabiha Sultan Hazretleri Bin Vahdettin Han ünvanlarıyla zikredilmiştir. Binaenaleyh Muvazene-i Maliye Encümeni, bir bütçe yapayım derken adeta hakimiyet-i milliye ile saltanat-ı ferdiye arasında bir muvazene name hazırlamıştır. İhtimal bu hareket gayr-i şuuri olmuştur. Fakat derhal ilave edelim ki, şuuri olanından daha az korkarız "37.

Hükümet yanlısı gazetelerde açıkça eleştirilen, Hanedan ödeneği ve Hanedana tanınan ayrıcalıkların, bütçe görüşmeleriyle birlikte hemen TBMM'ye de yansıdığı görülmektedir. "*Varlığı*

cumhuriyeti tehlikede bırakacak bir organ olduğu anlaşılan Halifeliği, hiçbir dinsel veya siyasal görev sürdürmeyen Halifeyi ve Türkiye'ye bin bir türlü hainlik yaptıktan sonra, düşmanlara sığınarak ülkesini terk etmekten çekinmeyen Vahdettin'in soyunu Türkiye artık beslemek istemiyordu "38.

25 Şubat'ta yapılan bütçe görüşmeleri sırasında söz alan İzmir milletvekili Şükrü Bey, din ile siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğini TBMM'de ilk kez dile getirirken, -hilafetten söz etmese de- halifelikğin geleceğiyle ilgili tartışmaları meclise taşıyan isim oluyordu. **Tanin** gazetesi Münir Müeyyed imzasıyla bu haberi şu şekilde duyuruyordu.

"Bugün Meclis çok mühim ve hararetli bir müzakereye şahit olmuştur. Din ile siyasetin ayrılması lüzumunu ilk defa olarak Meclis kürsüsünden bağırarak İzmir mebusu Şükrü Bey büyük cesaret ile fikirlerini bütün hücumlara rağmen müdafaa etmiştir. Şükrü Bey bütçenin heyat-ı umumiyesi hakkında izahat verirken, şer'iyeye ve evkaf bütçelerine temas ederek şer'iyeye vekaletinin siyasetle alakası olmamasını, dinin siyasi ihtirasata alet ittihaz edilmemesini külliyyen ayrılmasını beyan ederek herhangi bir vekilin hatası yüzünden yuvarlanmaya mahkum kabineye şer'iyenin de karışmasının muvafık olamayacağını, Şer'iyeye Vekaleti'nin kabineden ayrılmasının daha münasip olduğunu izah etmiştir."

Münir Müeyyed, bu tartışmalarla birlikte TBMM'de muhafazakar ve liberal diye iki grubun net bir şekilde ortaya çıktığını yazdıktan sonra, yazısını şöyle bitiriyordu:

"...söylendiğine nazaran İzmir içtimalarında tasfiye, asrileşmek, ıslahat meseleleri mevzu bahis olunmuş, bir çok kararlar verilmiştir.

Mart ayı içinde bir çok hadisatın şahidi olacağımız zannedilmektedir. Şunu da kaydetmek lazım gelir ki, muhafazakar diye kabul edilen sınıf hiç bir kuvvet ve ehemmiyeti haiz bulunmamaktadır "

39.

Aynı gün TBMM ikinci oturumunda hanedan bütçesinin aleyhinde konuşma yapanlardan biri de İstanbul milletvekili Yusuf Akçuraoğlu idi. **Tevhid-i Efkar**'da yer alan habere göre, Yusuf Akçuraoğlu konuşmasında:

"Kanlarında Osman'ın, Yavuz'un halis Türk kanından zerre kalmamıştır. İçlerinde hain Vahdettin'in kanını taşıyanlar var. Bilüzum bir kitleyi heyet-i içtimaiyemiz niçin besleyecek? Hilafete bir memuriyet diyelim, tahsisatı kabul edelim. Diğerlerinin vazifesi nedir?" diye sorduktan sonra, halife hariç diğer hanedan üyelerinin ödeneklerinin kesilmesini istiyordu⁴⁰. **İleri** gazetesinde de 26 Şubat'ta yayınlanan bir

yazıda "*Hanedan-ı Hilafet* " bütçesi bir kez daha eleştirilirken;

"*Başvekalet ve Müdafaa-i Milliye bütçelerinde tadilat yapan Hükümetin bütün Alem-i İslama ait mevki-i Hilafetin tahsisatını Türk'ün zayıf omuzlarına yükletmesi ne dereceye kadar doğrudur?*" diye ilginç bir soru soruluyor ve hemen yanıtının verildiği görülüyordu.

"...*Makam-ı hilafete hürmetkar oldukları söylenen diğer müslümanlarının bu babda ne düşündüklerini, ne yapacaklarını bilmemek de miktar-ı nüfusu on iki milyondan ibaret olan Türk cumhuriyeti müslümanlarının vaziyeti daha ziyade fedekarlığa müsait değildir* "41.

26 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Başbakan İsmet Paşa'nın Şer'ie Vekili Mustafa Efendi'yi birlikte ziyaret etmiş olmaları, ertesi günkü gazetelerin en önemli haberini oluşturduğu görülüyordu. Örneğin, **Tevhid-i Efkar** bir buçuk saat süren görüşmenin içeriğinin bilinmediğini belirtmekle birlikte, hilafet, şer'ie ve evkaf ve din ile siyasetin birbirinden ayrılması gibi konuların görüşüldüğünün zannedildiğini yazıyordu⁴². Aynı gün yayınlanan **İleri** gazetesi, "*Türkiye Cumhuriyeti Yeni ve Mühim kararların Arafesinde bulunuyor* " başlığı altında yayınladığı yazısında, gelişmelerin önemine dikkat çekerken, **İleri** gazetesinin aynı nüshasında Celal Nuri imzasıyla yayınlanan başyazıda da bu kez, laikliğe ve ulusal eğitimin önemine dikkat çekiliyordu. Celal Nuri yazısının bir bölümünde şöyle sesleniyordu:

"*Terbiye-i umumiye yeknesaktır ve millidir. Ulum-u şer'ieye, ancak mekatib-i mahsusasında okutulur. Şimdiki medreseler ise bize milli ve hatta dini terbiyeyi vermeye bile müsait değildir. Her Türk terbiye-i ibtidaisini aynı milli mektepte görmeli ve müteşerri olmak isteyenler ise, bir kere o umumi ve milli terbiyeyi aldıktan sonra, hakiki din adamı olmak için ulum-u diniyenin usul-u tahtında okutulacağı bir fakülteye gitmelidir. Yoksa şimdiki usul ile ancak dünyadan bihaber mütedenni, mütereddi, gayr-i muasır bir takım kimseler türer. Milletın vicdaniyatı bunlara tevdi olunamaz. Rast gelenin hoca olması yeni zihniyete muvafık değildir. İslamiyet böyle gayr-ı asri, gayr-i müceddid eyadibde kalmamalıdır.*

Din vicdana aittir; kul ile mabut arasında vasıta yoktur. Kezalik din, hiç bir vakit bir alet-i ihtiras ve intifa, bir vasıta-i iktisadiye, bir şube-i siyaset olamaz "43.

TBMM'de 27 Şubat'ta söz alan Saruhan milletvekili Vasıf Bey'in konuşmasıyla gelişmelerin sonuçlarının daha da netleşmeye başladığı görülüyordu. Vasıf Bey konuşmasında, 3 Mart'ta meclis tarafından kabul edilen yasaların çerçevesini de çiziyordu. **Tanin** gazetesinin haberine göre; Saruhan milletvekili Vasıf Bey,

konusmasında İzmir milletvekili Şükrü Bey'in 25 Şubat'ta yaptığı konuşma sırasında değindiği, *Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti*'nin hükümetten çıkarılmasını isteyen dileğini savunduktan sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştü.

"...*Raki meclislerinde hala yaşasın saltanat diyorlar. Halifenin selamlık merasimini görmüyor musunuz? Yarın en matemli zamanımızda düşmanlarla beraber bizi yıkmak için hazırlanan bir müesseseyi kendi paramızla idame ediyoruz. Tarihin bir ananesine kapılarak bu müesseseyi idameye sebep yoktur. Türk milletinin cebinden bir tek santim hilafet bütçesine verilemez. Muvazene-i umumiye meyanında hilafet tahsisatının yeri yoktur. Sizi davet ediyorum, hakikate göre bir yol çizelim.*

Demokrasiyi ilan eden memleketler hanedan-ı kralının memleket dahilinde ikametlerini kanunlarla men etmişlerdir. Bunu bizde bu günden ilan etmeliyiz". Vasıf Bey konuşmasında, Celal Nuri gibi eğitime de yer vermiş ve şunları söylemişti:

"*Mekteplerin yanı başındaki medreseler kaldırılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti bu ikiliklere müsaade edemez. Terbiye ve tedrisiyenin tevhidî umdelerimizde dahildir. Milleti karşısında vekaletini ifa ederken vaadlerimizi unutamayız, milleti aldatmış oluruz. Heyet-i aliyeniz elbette vaadini incaz edecektir. Bütün müessesat-ı ilmiyenin mercii Maarif Vekaletidir. Türk neslini yetiştirecek yalnız bir nevi mekteplerdir*". Din ve hükümet ilişkilerine de değinen Vasıf Bey, bu konuda da şunları söylemişti:

"*Hükümet işlerine din karıştığı zaman o hükümetin atisi meşkur kalır. Bir milletin siyaset-i umumiyesine ordu ve din karıştığı zaman, o memleketin sonu inhilal, ölüm olmuştur. O halde Türk Cumhuriyeti'nin bütçesinde ve kabinesinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğiyle, Şer'iyeye Vekili'nin yeri yoktur. Ordunun başındaki reisi, siyaset cereyanlarına sokarsak ordu, şahsi fikirleri terviç eder. İcabında bize doğru yolu gösterecek din reisimizi de siyaset sandalyesine oturtamayız. Meclis-i Aliniz, bu yapacağı bütçede bu tarihi vazifesini ifa etmelidir.*

İşte arkadaşlar, sizi tarihin ve hakikatin bu yoluna davet ediyorum"⁴⁴

Vatan gazetesinin haberine göre, Vasıf Bey'den sonra söz alan Kastamonu milletvekili Halit ve Denizli milletvekili Müfit Bey de konuşmalarında Vasıf Bey'i desteklemişler ve çok alkışlanmışlardı⁴⁵.

Meclisteki son gelişmeleri değerlendiren **Tanin** gazetesi Ankara muhabiri Münir Müeyyed, liberal görüşlü milletvekillerinin hilafetin tamamen kaldırılmasına karar verdiklerini ve bu konuda bir yasa teklifinin hazırlanmakta olduğunu ve teklifin bir iki güne kadar

TBMM'ye sunulacağını bildiriyordu. Bunun bir kaç güne kadar hilafetin kaldırılacağı anlamına geldiğini belirten Münir Müeyyed, ayrıca liberallerin "*mekteplerin tevhidini, evkafın maliyeye devrini*" önereceklerini de yazıyordu. Münir Müeyyed bunlardan başka hiç bir güce sahip olmayan muhafazakarların her şeyi kabul edeceklerini ilave ediyordu ⁴⁶.

29 Şubat tarihli **Vatan** gazetesi TBMM'de yapılan konuşmalardan sonra, halifenin istifa edeceği şeklinde ortaya atılan iddiaların resmi çevrelerce bir kez daha yalanlandığını yazarken, ekonomik durumu iyi olmayan hanedan üyelerinin de gelişmelerden duydukları endişeyi haber veriyordu ⁴⁷. **Tanin** gazetesi de Ankara'dan ulaşan son haberlerden sonra, *Hilafet Hanedanı* 'nın gelişmeler karşısında nasıl hareket edeceklerini tartışmaya başladıklarını haber veriyordu⁴⁸. Bu arada bütün olacakları kabullendiği anlaşılan halife Abdülmecit Efendi, 29 Şubat'ta Dolmabahçe'de son kez cuma selamlığına çıkıyordu. **Vatan** gazetesinin haberine göre; hilafetin bir kaç güne kadar tarihe karışması büyük bir olasılık olduğundan halk törene büyük bir ilgi göstermişti. Fakat son kez yapılan bu törende Abdülmecit'in bindiği arabayı iki atın çekmesi, debdebe ve ihtişam araçlarından biri olan bando takımının bulunmayışı da dikkatlerden kaçmamıştı⁴⁹.

Şubat ayı boyunca devam eden heyecan verici gelişmelerden sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924'de yapacağı TBMM'nin ikinci dönem ikinci çalışma yılı açılış konuşması, kamuoyunu daha da meraklandırmıştı. **Vatan** gazetesinin haberine göre, günlerdir beklenen açılış konuşmasında Mustafa Kemal şunları söylemişti:

"Millet cumhuriyetin halen ve atiyen bil-cümle taaruzattan katiyen ve ebediyen masun bulundurmasını talep etmektedir. Bunu hatt-ı hareket ittihaz etmek vazifemizdir. Terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bila ifate-i an tatbiki lazımdır. Hukuk-u medeniye ve hukuk-u ailelerde takip edeceğimiz yol medeniyet yoludur. Hurafelere merbutiyet asla kabul edilmez. Hürriyet-i matbuattan mütevellit muhazzirin izalesi yine hürriyet-i matbuat ile kabildir" ⁵⁰.

Tevhid-i Efkar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in 1 Mart'ta yaptığı konuşmada hilafet konusuna açıklık getirmediğine dikkat çektikten sonra:

"Hilafet meselesi ile diğer asri teceddüt ve ıslahat mesaili bugünkü fırka içtimamında müzakere ve halledilecektir" ⁵¹ diyordu.

Hilafetle ilgili alınacak tarihi kararların öncesinde gelişmeleri yakından izlemek üzere Ankara'ya giden **Vatan** gazetesi başyazarı

Ahmet Emin de gazetesine Ankara'dan gönderdiği başyazısında; Mustafa Kemal'in konuşmasında, hilafet sorunundan açıkça söz etmediğini yazdıktan sonra şöyle devam ediyordu:

"...Fakat tatbiki meclise bırakılan meseleler arasında hiç şüphesiz bunun(hilafetin) esaslı surette halli de dahildir. Yarın fırkada bu mesele müzakere edilecek ve kabul edilecek bir teklif-i kanuni mucibince müessese ilga, hanedan memleket haricine ihraç olunacaktır. Şekl-i hükümeti değiştiren her memleket bunu zaruri görmüştür....Eski hanedan, halife namıyla saltanat sürdükçe kimse cumhuriyetin bekasına emniyet etmeyecekti "52.

Ankara önemli kararların arefesine geldiğinde, saraydaki hanedan üyelerini de meraklı bir bekleyiş sarmıştı. **Tanin**, hilafetin kaldırılması kararının, halife Abdülmecit'in diğer hanedan üyeleriyle birlikte Seyr-i Sefain idaresinin tahsis edeceği bir gemiyle İslam ülkelerinden birine, büyük bir olasılıkla Mısır'a gideceğini haber veriyordu.⁵³ **Vatan** gazetesinde yer alan bir haberde ise, şehzade Abdülhalim Efendi, gelinen son noktayı; " mazideki hataların bir neticesi "54 olarak yorumlayarak alınacak kararları kabullendiğini gösteriyordu.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in TBMM'de yaptığı konuşmaya, İstanbul'da yayınlanan azınlık basının da ilgi gösterdiği görülmektedir. Fransızca yayınlanan **İstanbul** gazetesi, 1 Mart gününün Türk tarihi için unutulmaz bir gün olacağını belirttikten sonra;

" Yapılan alelade ıslahat değil, Türk hükümetinin siyasi, dini ve içtimai müessesatında bir ihtilaldir. cumhuriyet tam hakimiyetini temin için, etrafında pek dar gelen daireyi kırıyor. Dini esasata iptina eden hükümetin enkazı da ortadan kaldırılıyor."55 diye yazıyordu. Rumca yayınlanan **İmerisya** gazetesi de "Mustafa Kemal'in Nutku Üzerine- Mazinin Kapıları Kapanıyor- Tarihi Dakikalar " başlığı ile yayınladığı başyazıda, Mustafa Kemal'in konuşmasını devlet için açılan yeni devrenin esasını, temellerini teşkil edeceği savunulduktan sonra yazı şu şekilde son buluyordu.

" Türkiye Devleti için tarihi olan dünkü günden itibaren Türkiye mazi ile olan rabitasını kırıyor, sınıfları ilga ediyor, köhne merbutiyetlerden sıyrılıyor, dini taassup kaftanını üzerinden atıyor ve gençlik zindegesi ile hayat ile taşan, yaşamak arzusuna ve kuvvetine malik, genç bir hükümet olarak meydana çıkıyor... Husule gelen bu hadise büyüktür. Zira artık bir hatıradan ibaret kalacak olan mazinin kapısı kapandığı anda istikbalin kapısı açılıyor. Maziyi temsil edenler yarın memleketten gideceklerdir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları yüzlerini Anadolu'ya tevcih edecekler ve yaşamaları mukadder olan Türkiye'nin istikbalini yaratanları selamlayacaklardır "

56.

Rumca yayınlanan **Fos** gazetesi de "*Büyük İnkılâp*" başlıklı başyazısında:

Bütün dünya, tarihin en muazzam hadiselerden birine hayran bir surette şahit oluyor. Şimdiye kadar bir idare-i diniye ile idare olunan şarkta gayr-i kabil-i tasavvur bir hareket teceddüt-kârane vuku buluyor" dedikten sonra benzeri görülmemiş bir ihtilalin meydana getirdiği bir devrimin, "*şayan-ı hayret ve takdir*" e değer olduğunu ve din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının, Türkiye'nin nüfus ve onurunu artıracığını belirtiyordu⁵⁷.

Ankara'daki gelişmeleri basından izleyen kamuoyu, halifeliğin kaldırılacağını anlamış ve karara hazırlanmış görülüyordu. Hatta alınacak karar, halife Abdülmecit ve hanedan üyeleri tarafından bile kabullenilmiş gibiydi⁵⁸. **Vatan** gazetesinde yer alan habere göre Abdülmecit Efendi, Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmamalarını, eğer çıkarılmalarına karar verilirse parasız bırakılmamalarını istemişlerdi⁵⁹. **Tanin**'de İsmail Müştak imzasıyla yer alan bir haberde de 2 Mart'ta yapılacak Halk Fırkası grup toplantısında;

1. Hilafetin kaldırılması
2. Hanedanın yurt dışına çıkarılması
3. Yurt dışına çıkarılacak hanedan üyelerine üç yüz bin lirayı geçmeyecek şekilde tazminat ödenmesi
4. Hanedan üyelerine mal ve mülklerinin tasfiyesi için bir yıllık süre tanınması.
5. Verilen süre içinde tasfiyeler gerçekleştirilemezse, bu işin devlet eliyle yapılması şeklindeki kararların alınacağını yazıyordu⁶⁰.

İsmail Müştak'ın verdiği haberden de anlaşıldığı gibi; 1 Mart'ta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmadan sonra, artık tüm dikkatlerin Halk Fırkası grup toplantısına odaklandığı görülüyordu. **Vatan** gazetesinin haberine göre 2 Mart'ta saat on da Başbakan İsmet Paşa başkanlığında toplanan Halk Fırkası grubunda:

1. Urfa milletvekili Şeyh Safvet Efendi ve Saruhan milletvekili vasıf Bey ile birlikte elli kadar arkadaşının hazırladığı hilafetin ilgası ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması hakkındaki kanun teklifi.
2. Siirt milletvekili Halil Hulki ve elli bir arkadaşı tarafından hazırlanan Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kaldırılmasını isteyen kanun teklifi.
3. Saruhan milletvekili Vasıf Bey ve elli yedi arkadaşı tarafından hazırlanan eğitim ve öğretimin birleştirilmesini isteyen kanun teklifi kabul edilmişti⁶¹.

Halk Fırkası grubunda kabul edilen ve TBMM Başkanlığı'na sunulan bu teklifler 3 Mart'ta TBMM'de kalabalık bir izleyici kitlesinin de takip ettiği oturumlarda, sert geçen tartışmalardan sonra bazı değişikliklerle kabul edilmişti⁶².

TBMM'de kabul edilen hilafet ve hanedanla ilgili kararların, Abdülmecit Efendi'ye hemen bildirildiği görülmektedir. **İleri** gazetesinin konuyla ilgili haberine göre;

" *Hilafetin ilgasına dair geç vakit Dahiliye Vekaleti'nden vilayete gelen meclis kararının Abdülmecit Efendi'ye tebliği ve ailesiyle derhal hudut haricine ihracı hakkındaki talimatın vürudu üzerine Vali Haydar Bey, polis müdürü Sadettin ve Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhittin Beyler tarafından lazım gelen tertibat ittihaz edilmiş ve saraya merbut telefonlar kat' edilerek saray, asker ve polisten mürekkep müfrezeler tarafından kordon altına alınmış ve hariçle alakası kat' edilmiştir. Saat on ikide Vali Haydar, Polis Müdürü Sadettin, Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhittin Beyler saraya giderek Abdülmecit Efendiyle görüşmüşler ve meclisin hanedan hakkındaki kararını tebliğ eylemişlerdir* "63.

Tebliği alan Abdülmecit, **Vatan** gazetesinin haberine göre şu açıklamayı yapmıştı:

" *Ben esasen devlet ve milletin saadetinden başka bir şey düşünemiyorum. Bugün de buna dua ediyorum. Ben giderim, devlet ve memleket mesut ve bahtiyar olsun* "64.

Tanin gazetesi de hanedanın ülke dışına nasıl ve ne zaman çıkacağı hakkında bilgi veriyordu:

" *Hanedanın erkek azası iki gün zarfında yani Perşembe akşamına kadar İstanbul'u terk etmek mecburiyetindedirler. Hanedanın kadın azası ise bugünden itibaren bir hafta zarfında memleketten çıkarılacaklardır. Hanedan azasından her birine masaraf-ı iptidaiyye olarak biner lira verilecektir. Bu meblağ müracaat eden hanedan azasına aynen te'diye olunacaktır. Abdülmecit Efendiye şimdilik hareketinden evvel on beş lira i'ta olunmuştur. Zevceleri vefat etmiş damatlar bu karardan istisna edilecekleri gibi hanedandan olan zevceleri vefat etmiş olan kadınlar da müstesna addolunmaktadır. Memleketi terk edecek hanedan azasına istedikleri mahalli tayinde tamamen serbest oldukları bildirilmiştir* "65.

Abdülmecit Efendi, TBMM kararını kendisine tebliğ edilmesinden sonra yetkililerden bazı hazırlıklarını tamamlamak üzere bir iki günlük süre istemişti. Ancak yetkililerin Ankara'dan gelen talimatın kesin olduğunu ve İstanbul'u hemen terk etmesi gerektiğini bildirmelerinden sonra beraberindekilerle önce otomobille Çatalca'ya

giden Abdülmecit Efendi, buradan bindiği Simplon Ekspresi'yle İsviçre'nin Bern kentine hareket etmişti⁶⁶. Abdülmecit ve diğer hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları kararından sonra 7 Mart'ta kılınan cuma namazında, hutbelerde halife adı geçmemiş ve dualar ilk kez millet ve cumhuriyet adına yapılmıştı⁶⁷. Bu arada İsmet Paşa hükümeti "*Meclisçe kabul edilen yeni esaslar dairesinde yeni bir hükümet teşkiline imkan hazırlamak*" gerekçesiyle 5 Mart'ta istifa etmiş ve cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, yeni hükümeti kurma görevini yine İsmet Paşa'ya vermişti. Yeni hükümette, Zekai (Ziraat), Vasif (Maarif) ve Celal (İmar ve İskan ve Mübadele) üç yeni isim olarak yer alırken, diğer eski bakanların yerlerini korudukları görülüyordu⁶⁸.

İleri gazetesi alınan son kararlarla ilgili haberi okuyucusuna, "*Tarihimizde yeni bir sahife-i inkılâp açacak olan kanunlar dün Büyük Millet Meclisi'nde bir çok münakaşalardan sonra kabul edilmiştir*"⁶⁹ şeklinde duyururken, **Vatan** gazetesi ise "*BMM dün gürültülü bir müzakereden sonra hilafetin, Şer'îye ve Evkaf Vekaletinin ilgası ve tedrisatın tevhidî hakkındaki kanunları aynen kabul etmiştir*"⁷⁰ diyordu. Gazetelerde yer alan ortak noktalardan biri de, hilafetin kaldırılması ve hanedan üyelerinin sürgün edilmesini isteyen kanun teklifinin görüşülmesine geçilmeden önce meclisteki görüşmelere verilen aradan yararlanarak toplanan Halk Fırkası grubunda, Mustafa Kemal'in hanedana mensup kadınlarla damatların sınır dışı edilmemelerini isteyen teklifiydi. Gazete haberlerine göre; Mustafa Kemal'in bu teklifi parti grubunda kabul görmemişti⁷¹. **İleri** gazetesinde Suphi Nuri, hilafetin kaldırılış öyküsünün perde arkasını şöyle anlatıyordu:

"*Son inkılâp safhasının tarihçesi malumdur. Reis-i Cumhur hazretleri İzmir'e gitmezden evvel zaten bugünkü fikir ve kanaatleri birkaç sevdiği mebus ve vekile söylemiş idi. İzmir'de harp oyunları için toplanan kumandanlara da bu işlerden bahsetmişti. Ankara'ya kemal-i sıhhatle avdetlerinde çoktan beri hazırlanan yeni inkılâbın bir saat evvel kuvveden fiile çıkarılması için Celal Nuri, Yunus Nadi, Vasıf Beyler malum olan kanun layihalarının tanzimine memur olmuşlardı. Ankara'ya vasıl olduğumuz gün geçen cuma, bu üç mebus Çankaya'da çalışıyorlardı. Bir aralık kendilerine Necati, Haydar Rüştü, Recep Beyler de iltihak etti. Başvekil de orada idi. Akşam üzeri geç vakte kadar bu iş bitti. Gelibolu Mebusunun (Celal Nuri) kaleminden çıkan bu layihalar dün fırka içtimainda müzakere edildi. Zaten herkesin maksudu birdi, herkes aynı şeyi istiyor idi. Bunun ile beraber fırkada bir hayli münakaşa oldu."*

Hilafet tartışmaları yapılırken bazı milletvekillerini

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yaptıkları halifelik teklifine, Mustafa Kemal'in; *"Ben samimiyim, mefkure adamıyım. Maksadım bunlar değildir. Bilakis Hilafeti lav edmektedir. Allah ile kul arasında vasıta olmaz"* yanıtını verdiğini yazan Suphi Nuri, hilafetin kaldırılması teklifine fırkadan çıkarılmış olan Zeki ve Halit Beylerin mecliste yaptığı cılız muhalefetin yetersiz kaldığını da yazıyordu⁷².

TBMM'de alınan son kararları savunan resmi yayın organı durumundaki **Hakimiyet-i Milliye**, Hilafetin kaldırılmasından duyulan memnuniyeti dile getiren ve yurdun değişik yörelerinden Ankara'ya gönderilen telgrafları, *"İlga karşısında Anadolu'nun sevinci"* başlığı altında her gün okuyucusuna duyururken, 5 Mart'ta *"Bir Tekzip"* başlığı altında yayımlanan bir yazısında da, cumhuriyetin ilanından sonra, diktatörlüğe doğru gidildiğini iddia etmiş olan muhalif basına biraz gecikmeli de olsa şu yanıtı veriyordu:

"...Saltanata gitmiyoruz, çünkü saltanat arkadadır; ileriye, ileride bir yıldız doğru gidiyoruz. Eğer saltanata doğru gitse idik üç senelik yürüyüş zahmetine hacet kalmazdı. Saltanat mazi, hem yakın bir mazi olduğu için o hedefe çarçabuk varmış olur yine eskisi yerimizde sayar çürürdük."

Yazıda ayrıca, Mustafa Kemal'in kendisine yapılan halifelik teklifini nurlu bir istikamete doğru yüründüğü için gerî çevirdiğini belirtiliyordu⁷³. **Vakit** gazetesinde Mehmet Asım, *"İmparatorluğun Tasfiyesi"* başlığı altında kaleme aldığı yazısında;

"Cumhuriyet İdaresi, kendi mevcudiyeti içinde gayr-i kabil-i temsil gördüğü anasını bertaraf etmeğe karar vermiştir. Bu kararın icrası, Osmanlı tarihinin kati bir tasfiyesi demektir." dedikten sonra, istiklal mahkemeleriyle ilgili olarak basında yer alan haberlere de değiniyor ve cumhuriyetin kendini koruma refleksini geliştirmesini olumlu bulduğunu açıklıyordu⁷⁴.

Hilafetin kaldırılmasını ikinci sayfadan sıradan bir haber gibi veren **Tanin**, hilafetin kaldırılması kararıyla ilgili pek fazla bir yorumda bulunmazken, kararın halk arasında memnuniyetle karşılandığını yazıyordu. Muhafazakâr görüşü temsil eden **Tevhid-i Efkâr**'da *"Son İnkılâptan Sonra"* başlıklı imzasız yayımlanan bir yazıda ise şu görüşlere yer veriliyordu.

"...Cumhuriyet idaresi kendi mevcudiyeti içinde gayr-i kabil-i temsil gördüğü anasını kanunen bertaraf etti. BMM'nin 4 Mart tarihli celsesinde kabul edilen kanunların tatbikatı yakında ikmal edilerek son inkılâp, kanunen olduğu gibi fiilen de tahakkuk edecektir. Bu suretle mazi teceddüt ve terakki addedilen kuyud mürtefi oluyor. Artık yeni Türkiye'nin önünde kelimenin bütün manasıyla büsbütün yeni bir afak açılıyor. Vatanını seven her fert için, bu yeni inkılâbın milletimizin,

memleketimiz hakkında hayırlı olmasını temenni etmekten başka yapılacak bir hareket yoktur. Fakat pek tabiidir ki, yalnız temenni kifayet etmez. Çalışmak, ilerlemek, son inkılâptan maksut olan gayeye doğru yürümek lazım gelir. Bütün inkılâplar gibi son inkılâp da bir gaye değil, bir vasıta ve tealisi, refah ve saadettir... Hülasa demek istiyoruz ki artık bizi terakkiden men ediyor; diye şikayet edecek hiç bir kayıt mevcut değildir. Hüseyin Cahit Bey'in dediği gibi; bundan sonra medeniyet yolunda yürümek isterken ayaklarımıza dolaşacak ve bizi yerimizde alıkoyacak hiç bir bağ kalmamıştır. Şimdi azim ile yürümeli, süratle terakki etmeliyiz. Eğer yine yerimizde sayarsak halas da yoktur mazerette "75.

Vatan gazetesinde "Haftalık Tarihçe " başlığı altında Mart ayının ilk haftasının bir değerlendirmesini yapan Ahmet Emin, hilafetin kaldırılmasıyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Mazinin yolumuz üzerinde biriktirdiği bir çok engeller bu hafta tasfiye edilmiştir. Dini sırf cehalet yüzünden bir hurafe, terakkiye bir engel haline indirenlerin nüfuz ve tesirine kat'i surette nihayet verilerek bir taraftan adalette, maarıfte ve diğer her hususda günün ihtiyacına telif-i hareket imkanı tesis edilmiş, diğer taraftan da İslamiyetin hakiki manasını iktisap etmesine hayat için canlı bir meali menba halini almasına yol açmıştır.

Hiç bir vazifesi olmayan hilafet makamının da bu meyanda ilga edilmesi zaruri bir adımdır. Bu vasıta ile bir dini emperyalizm siyaseti takip etmenin hiç bir faidesi olamazdı. Belki de mevhum azimet hülyalarıyla kendimizi bir saniye için aldatırdık, fakat bu hayalleri başımıza bir çok belalar davet etmek ve dahilde muntazam bir terakki cereyanı tesisi imkanını kaçırmak suretiyle ödemeğe mecburduk ki nimetle külfet arasında hiçbir nispet yoktur.

Hilafet ilga edilirken, Hilafet Hanedanı da memleket haricine çıkarılmıştır. Bu tedbire esas itibarıyla hiç bir akıl sahibi itiraz edemez. Memleketi kendilerine has bir çiftlik görmeğe alışanları bu nesil zarfında milletin vatandaş sıfatıyla temsil edebilmesine imkan yoktu. Bu gayr-i kabil-i temsil anasırı mutlaka dahili bir tefrika amili mahiyetinde kalacak, hal-i tabiisinin tesisine isteyerek istemeyerek engel olacaktı " 76.

Adana'da yayınlanan **Yeni Adana** gazetesinde yer alan "ya hep ya hiç " başlıklı başyazıda hilafetin varlığının ülkede bir çibanbaşı olduğu görüşüne yer verildikten sonra yazı şöyle devam ediyordu:

"İdaremizin ileriye doğru atılmasına mani olan, bu terakki adımlarını işgal eden öyle köhne, lüzumsuz müesseseler vardır ki bunlar atacağımız hatvede eteklerimize yapışarak bizi asri devlet olmak azmimizden alıkoymakta ısrar ediyorlardı. Başımızda halife vardı. Her

Cuma günü hutbelerimizde Emir'ül Mümin diye ismini tekrar ettiğimiz zat ne idi? Hakikatten Emir'ül Mümin mi ? Cumhuriyet ilan eden toprakta emirin ne işi olabilirdi? Hepimiz İslamuz. Hepimizin Allahu, Muhammedi var. Fakat hiç kimse, hiç bir nam ve sıfatla Allaha ve peygambere karşı beslediğimiz alaka ve merbutiyete fuzuli tavassut etmemelidir. Çünkü dine, vicdana taalluk eden bütün duyguları şunun bunun arzusuna göre, keyfe göre akort etmeğe mecbur değiliz "77.

İzmir'de yayınlanan **Türk Sesi** gazetesinde Avni Nafiz tarafından yazılan "*En Yeni ve İlk Müspet İnkılâbımız* " başlıklı makalede de hilafet ve hanedan hakkında alınan kararlarla ilgili olarak şu görüşlere yer veriliyordu.

"Esasen keyfiyet bir bedihe hükmündedir. Hilafet Osmanlı hanedanı elinde Türklüğe katiyen müfit olmamıştır. Padişahlığın bu hanedandan nez'inden sonra ise hilafeti aynı hanedanda bırakmak kadar manasız bir şey olamazdı. Tereddiye uğradığı fülen subüt bulan bir sülalenin ruh-u islama, ümmetin maneviyatına yaraşır evsaf ve meziyyatı ihraz etmesi havsalaya sığdırılamazdı. O kana, saltanat hırsı o kadar sinmiştir ki, asri ihtiyaçlara tevafuk edecek yolda hilafet ilim ve seciyesini onlara zerk etmek mahal-i ender muhaldir. Türkiye Cumhuriyeti'nin hilafeti ilga suretiyle ittihaz ettiği kararın büyüklüğü, bundan sonra daha ulvi neticeleriyle bilfiil tahakkuk edecektir "78.

Gazetelerin haber ve yorumlarından da anlaşıldığı gibi, hükümet yanlısı basın TBMM'nin 3 Mart'ta kabul ettiği 431 sayılı yasayla, hilafetin kaldırılmasını alkışlarken, hilafete güç ve destek vermeye alışmış muhalif basının da kararı kabullendiği görülüyordu. Kararın basında herhangi bir olumsuz tepkiyle karşılaşmamasında şüphesiz ki, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin basına verdiği gözdağı ve gazetelerde yer alan olağanüstü yetkilere sahip ve idam kararlarını TBMM'den geçirmeden infaza yetkili, İstiklal Mahkemelerinin kurulmak üzere olduğu ve ayrıca hilafetten söz etmenin vatana ihanet kabul edileceği⁷⁹ şeklindeki haberlerin etkili olduğu söylenebilir.

DİPNOTLAR

¹ TBMM Z.C, C.III, s.314

² Age,s.564

³.Hilafet, hanedan-ı al-i Osman'a ait olup, halifelîğe TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlakıan erşad ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makam-ı hilafetin istinatıdır. TBMM Z.C, C.III, s.314

- 4 TBMM Z.C., C.III, s.565
- 5 Akgün, Seçil, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara 1981, s.105-106
- 6 **Nutuk**, C.II, s.447. Günümüz diliyle yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz.
- 7 Yunus Nadi, "*Hüseyin Rauf Bey'in Beyanâtı Münasebetiyle* ", **Anadolu'da Yeni Gün**, 2 Teşrin-i sani 1923.
- 8 Hüseyin Cahit, "*Matbuatta Nara Sesleri* ", **Tanin**, 6 Teşrin-i sani 1923.
- 9 Söz konusu yazı, **Anadolu'da Yeni Gün**'ün 25 Şubat 1923 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.
- 10 Yunus Nadi, "*Tanin'in Hezeyanı* ", **Anadolu'da Yeni Gün**, 7 Teşrin-i sani 1923.
- 11 **İkdam**, 9 Teşrin-i sani 1923 (Akşam'dan alıntı).
- 12 **Vatan**, **İkdam**, 9 Teşrin-i sani 1923.
- 13 **Tevhid-i Efkar**, 9 Teşrin-i sani 1923.
- 14 **Hakimiyet-i Milliye**, 11 teşrin-i sani 1923.
- 15 **Tanin**, 10 Teşrin-i sani 1923.
- 16 **İleri**, "*Lütfü Fikri Bey'in Düştüğü Tuzak* ", 11 Teşrin-i sani 1923.
- 17 **Akşam**, 11 Teşrin-i sani 1923.
- 18 Hüseyin Cahit "*Şimdi de Hilafet Meselesi* ", **Tanin**, 11 Teşrin-i sani 1923.
- 19 Velid Ebuzziya, "*Hilafet Meselesi* ", **Tevhid-i Efkar**, 13 Teşrin-i sani 1923.
- 20 Mahmut Esat, "*Hilafet Döküntüleri* ", **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Teşrin-i sani 1923.
- 21 **Vatan**, 14 Teşrin-i sani 1923.
- 22 Ahmet Cevdet, "*Hilafet Havadisi* ", **İkdam**, 15 Teşrin-i sani 1923.
- 23 **İleri**, 16 Teşrin-i sani 1923.
- 24 **İleri**, 21 Teşrin-i sani 1923.
- 25 **Aynı Tarihi**, "*Halk Fırkasında Mühim Bir Müzakere* ", no:3, Teşrin-i sani 1339, s.419.
- 26 **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i sani 1923.
- 27 **Nutuk**, s. 570.
- 28 Hüseyin Cahit, "*Hilafet'in Vaziyeti* ", **Tanin**, 2 Kanun-u evvel 1923.
- 29 **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Kanun-u evvel 1923.
- 30 **Anadolu'da Yeni Gün**, 18 Kanun-u evvel 1923.
- 31 TBMM G.Z.C, C.IV, s.314-317.
- 32 Bkz. Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, C.I-II, İzmir 1988, s.221-239.
- 33 Karal, E.Ziya, **Atatürk ve Devrim - Konferans ve Makaleler**,

- 1935-1978, Ankara 1980, s.204.
- 34 **Nutuk**, s. 571-572.
- 35 **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, 100. Doğum Yılına Armağan, Hazırlayan, Şadan Gökova, Kaya Çelikkanat, Orhan İlhan, İzmir 1981, s.198-199.
- 36 **İleri**, 5 Şubat 1924.
- 37 **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Şubat 1924(Akşam'dan Alıntı).
- 38 Akgün, Seçil, **a.g.e.**, s.165.
- 39 **Tanin**, 26 Şubat 1924.
- 40 **Tevhid-i Efkar**, 26 Şubat 1924.
- 41 **İleri**, "*Hilafet ve Alem-i islam* ", 26 Şubat 1924.
- 42 **Tevhid-i Efkar**, 27 Şubat 1924.
- 43 Celal Nuri, "*Milli Hükümet, Harekatına Mani Olması Mutasevver Bütün Haileleri Kaldırarak İşe Başlayacaktır. Hilafet Yalnız Cumhuriyetimizin Şahsiyet-i Maneviyesinde Mündemiçtir.* ", **İleri**, 27 Şubat 1924.
- 44 **Tanin**, 28 Şubat 1924.
- 45 **Vatan**, 28 Şubat 1924.
- 46 **Tanin**, 29 Şubat 1924.
- 47 **Vatan**, 29 Şubat 1924.
- 48 **Tanin**, 29 Şubat 1924.
- 49 **Vatan**, 1 Mart 1924.
- 50 **Vatan**, 2 Mart 1924.
- 51 **Tevhid-i Efkar**, 2 Mart 1924.
- 52 Ahmet Emin, "*Türk Milleti Artık Kabus İçinde Yaşayamaz.* ", **Vatan**, 2 Mart 1924.
- 53 **Tanin**, 2 Mart 1924.
- 54 **Vatan**, 2 Mart 1924.
- 55 **Vatan**, 2 Mart 1924, (Fransızca **İstanbul**'dan alıntı).
- 56 **Vatan**, 2 Mart 1924, (Rumca **İmerisya**'dan alıntı).
- 57 **Vatan**, 2 Mart 1924, (Rumca **Fos**'tan alıntı).
- 58 Akgün, Seçil, **a.g.e.**, s.170
- 59 **Vatan**, 3 Mart 1924.
- 60 **Tanin**, 2 Mart 1924.
- 61 **Vatan**, 3 Mart 1924.
- 62 **Vatan**, 4 Mart 1924.
- 63 **İleri**, 5 Mart 1924.

- 64 **Vatan**, 5 Mart 1924.
- 65 **Tanin**, 5 Mart 1924.
- 66 **Vatan**, 5 Mart 1924.
- 67 **Tanin**, 8 Mart 1924.
- 68 **İleri**, 7 Mart 1924.
- 69 **İleri**, 4 Mart 1924.
- 70 **Vatan**, 4 Mart 1924.
- 71 **Tevhid-i Efkar**, **İleri**, **Vatan**, 4 Mart 1924.
- 72 Suphi Nuri, "*Yeni İnkılâp Nasıl Oldu* ", **İleri**, 5 Mart 1924
- 73 "*Tekzip* ", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1924.
- 74 Mehmet Asım, "*İmparatorluğun Tasfiyesi* ", **Vakit**, 4 Mart 1924.
- 75 "*Son İnkılâptan Sonra* ", **Tevhid-i Efkar**, 6 Mart 1924.
- 76 Ahmet Emin, "*Haftalık Tarihçe* ", **Vatan** 8 Mart 1924.
- 77 **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mart 1924, (**Yeni Adana**'dan alıntı).
- 78 Avni Nafiz, "*En Yeni ve İlk Müspet İnkılâbımız* ", **Türk Sesi**, 6 Mart 1924.
- 79 **Vakit**, **İleri**, 4 Mart 1924.